

פרק פט

כל התורה כולה ניתנה למשה

גם בעניין זה נראה שנשתרשה התפיסה שכך נמצא כך היה, וספרי התורה שבידינו זהים לחלוטין לספרו של משה. אלא שיש לעיין בדברי חז"ל והראשונים בסוגיה⁸⁹.

פסוקי מות משה

נחלקו תנאים לגבי שמונת הפסוקים האחרונים שבתורה, שמזכירים את מיתת משה רבינו – האם משה רבינו כתבם או יהושע⁹⁰. ונחלקו בזה גם מפרשי התורה: האבן עזרא כתב שיהושע כתבם, ואף הוסיף שכך הוא לגבי הפסוקים שלפניהם⁹¹, והוסיף עוד שאפשר שכתבם באחרית ימיו⁹², ורבינו בחיי והאור החיים חלקו עליו⁹³. המשנה ברורה נקט שהפשוט היא שיהושע כתבם⁹⁴.

מקורות מלאים והוספות

השמייים".

⁸⁹ אריכות בכל זה בתורה שלמה חלק יט מילואים פרק ט, עמוד שעד והלאה.

⁹⁰ בבא בתרא טו ע"א: "אמר מר: יהושע כתב ספרו ושמונה פסוקים שבתורה. תניא כמאן דאמר: שמונה פסוקים שבתורה יהושע כתב, דתניא: וימת שם משה עבד ה' – אפשר משה (מת) [חי] וכתב וימת שם משה? אלא, עד כאן כתב משה, מכאן ואילך כתב יהושע, דברי ר"י, ואמרי לה ר' נחמיה. אמר לו ר"ש: אפשר ס"ת חסר אות אחת וכתב: לקוח את ספר התורה הזה? אלא, עד כאן הקדוש ברוך הוא אומר ומשה אומר וכותב, מכאן ואילך הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב בדמע, כמו שנאמר להלן: ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו".

⁹¹ אבן עזרא דברים לד א: "ויעל משה – לפי דעתי, כי מזה הפסוק כתב יהושע, כי אחר שעלה משה לא כתב, ובדרך נבואה כתבו. והעד: ויראהו ה' גם ויאמר ה' אליו, גם ויקבור".

⁹² אבן עזרא בסוף התורה דברים לד ו: "עד היום הזה – דברי יהושע. ויתכן שכתב זה באחרית ימיו".

⁹³ רבינו בחיי דברים לד א: "ויעל משה. כתב החכם רבי אברהם ז"ל: לפי דעתי כי מזה הפסוק ואילך כתב יהושע... ואינו אמת, ואין פירושו נכון. אבל הנכון להאמין והקבלה האמיתית שיש לנו, כי משה כתב התורה כלה מ"בראשית" עד "לעיני כל ישראל" הכל מפי הגבורה. והנה משה כמעתיק מספר קדמון מתחלה ועד סוף אות באות...".

אור החיים דברים לד ו: "וראיתי להראב"ע שכתב שיהושע כתב כן, ואין ראוי לכתוב כדברים האלה בפשטי הכתובים שמשא לא השלים הספר תורה כשמסרו ללוים, שבאזני שמעתי מבני עמנו מסתבכים בדבר זה ומסתעפים מזה כפירה בתורה, וזו היא טענת העכו"ם שמבני ישראל תיקנו המכתב ונמצא בה מה שלא היה ולא היה מה שהיה, וישתקע הדברים ודומיהם הסבי עיניך מנגדם, והעיקר שכל הספר תורה כתבו משה וכאומרם (ב"ב ט"ו א) השלימו בדמע".

⁹⁴ משנה ברורה סי' תכח ס"ק כא: "אין מפסיקין בהם – לחלקן לשני קרואים, והטעם דיש בהן

דעת האבן עזרא

מכמה פסוקים בתורה משמע שהם מתייחסים לזמנים שלאחר מות משה. אפשר לומר שמשה כתבם בדרך נבואה⁹⁵. אך האבן עזרא כתב על שישה מקומות כאלו שצריך להבין את סודם כדי להכיר האמת⁹⁶. רבים, וביניהם ראשוני מפרשיו, ביארו את דבריו שפסוקים אלו נכתבו לאחר משה⁹⁷. פירוש

מקורות מלאים והוספות

שינוי משאר ס"ת דיהושע כתבן, ואפילו למ"ד דמשה כתבן בדמע הואיל שיש שינוי בהן שנכתבו בדמע נשתנו שלא לחלקן כשאר ס"ת.

⁹⁵ ספר הג' (לרבי אהרן בן רבי יוסי הכהן, מבעלי התוספות) בראשית לו לא (לגבי המלכים) אשא מלכו בארץ אדום לפני מלך לבני ישראל: "איכא למימר דמשה כתבם בנבואה". וכן כתב האבן עזרא שם (בראשית לו לא): "יש אומרים כי בדרך נבואה נכתבה זאת הפרשה".

⁹⁶ אבן עזרא דברים א ב: "בעבר הירדן, במדבר, בערבה. ואם תבין סוד (השרים) (השנים) עשר, גם ויכתוב משה (דברים לא כב), והכנעני אז בארץ (בראשית יב ו), בהר ד' יראה (בראשית כב יד), והנה ערשו ערש ברזל (דברים ג יא) – תכיר האמת". אבן עזרא בראשית יב ו: "והכנעני אז בארץ – יתכן שארץ כנען תפשה כנען מייד אחר. ואם איננו כן – יש לו סוד, והמשכיל ידום".

⁹⁷ צפנת פענח (לרבי יוסף טוב עלם הספרדי, מתקופת הראשונים, מראשוני מפרשי האבן עזרא) בראשית יב: "ולפי זה נראה שלא כתב משה זאת המילה בכאן, רק יהושע או אחד משאר הנביאים כתבוה... ואחר שיש לנו להאמין בדברי קבלה ובדברי נבואה, מה לי שכתבו משה או שכתבו נביא אחר, הואיל ודברי כולם אמת והם נבואה".

צפנת פענח (לרבי יוסף טוב עלם הספרדי, מתקופת הראשונים, מראשוני מפרשי האבן עזרא) בראשית כב יד: "וטעם בהר ד' יראה באלה הדברים [לשון האבן עזרא שם]... ודעתו כי הר ד' הוא הר המוריה שנבנה בו בית המקדש כמו שכתוב בדברי הימים, ומשה לא כתב בתורה איזה הר הוא, רק כתב 'המקום אשר יבחר ה'', משמע שהוא לא ידע אי זה הר הוא, כי לא גילהו ה' עד ימי דוד, ואיך אמר בכאן 'בהר ד' יראה' שמשמע שידעו משה... ולפי זה לא כתב משה זה הפסוק, רק כתבוהו הנביאים האחרונים, כאשר פירשתי בפסוק והכנעני אז בארץ". צפנת פענח (לרבי יוסף טוב עלם הספרדי, מתקופת הראשונים, מראשוני מפרשי האבן עזרא) דברים א ב: "וזה ראייה כי אחר כן נכתב זה הפסוק בתורה ולא כתבו משה רק אחד מהנביאים האחרונים כתבו".

מקור חיים (לרבי שמואל צרצה, מתקופת הראשונים, מראשוני מפרשי האבן עזרא) תחילת ספר דברים: "ומה שאמר 'ואם תבין סוד השנים עשר... וכבר אמרו רז"ל במסכת סנהדרין כל האומר אין תורה מן השמים ואפילו אמר כל התורה (מן השמים) כולה מן השמים חוץ מקל וחומר זה, חוץ מדקדוק זה, אין לו חלק לעולם הבא, ואפילו אמר כל התורה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה כתבו מעצמו, אין לו חלק לעולם הבא. ואם כן נאמר שהאדון אבן עזרא סובר זה? חס ושלום, כי הוא אינו סובר זה. והאמת כי כמו שנראה לרבי יהודה [בבבא בתרא טו ע"א, ששמונת הפסוקים שבסוף התורה נכתבו ע"י יהושע] כך נראה לו ז"ל והפסוקים מורים כן. ואין הלכה כרבי יהודה אלא כרבי שמעון, שאמר 'זכי אפשר ספר תורה חסר אות אחת, והלוא כבר נאמר לקוח את ספר התורה הזה, אלא על כורחך הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב, מכאן ואילך הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב בדמע, וכן כל אלה הפסוקים נאמרו למשה בדרך נבואה וכתבם משה".

מגילת סתרים (לרבינו שמואל מוטוט, מתקופת הראשונים, מראשוני מפרשי האבן עזרא)

"סוד", לפי זה, הוא רעיון שאין ראוי לפרסמו לכל אדם, שמא יבואו לזלזל בתורה חלילה⁹⁸. יש לשים לב שבספר מרגליות טובה, שתמצת פירושים שנכתבו על האבן עזרא, הביא מדברי מפרשי האבן עזרא באופן משובש, שכביכול כוונת האבן עזרא שפסוקים אלו נכתבו על ידי משה בדרך נבואה⁹⁹. אך בפירושיהם המקוריים מפורש שלא כך.

על כל פנים, בוודאי מוצל אותו צדיק – האבן עזרא – מאותו עוון שניסה לתלות בו אותו כופר, שהעמיס בדבריו את רעיונו שמשה לא כתב כלל את

מקורות מלאים והוספות

תחילת ספר דברים: "וכבר ידעת המחלוקת שיש בגמרא בבבא בתרא פרק ראשון [טו ע"א] שאמרו משה כתב ספרו... יהושע כתב ספרו ושמונה פסוקים שבתורה... והוא דעת רבי יהודה... ודעת החכם [האבן עזרא] שמ'ויעל משה' יהושע כתב, כאשר אמר בביאור ב'וזאת הברכה' שהם י"ב פסוקים. ודעתו כן באלה השאר [פסוקים שנאמרו על העתיד]".

ר' ישעיה בן מאיר ויקרא פרק טז (מראשוני מפרשי האבן עזרא, פירושו נמצא בספר "חמישה קדמוני מפרשי רבי אברהם אבן עזרא" עמוד 612): "ואל תתמה על מה שאני אומר שאחר [ולא משה] כתבו, כי יש לו חברים במקרא. כלומר, יש הרבה פסוקים שלא כתבם משה... אלא ודאי אחר כתבו".

צפנת פענח (לר' אלעזר אשכנזי בן ר' נתן הבבלי, מתקופת הראשונים) בראשית יב ו: "ויעבור. והכנעני אז בארץ... ואמר החכם ראב"ע 'ואם אינו כן יש לו סוד והמשכיל ידום'. כלומר שאינם מדברי משה".

גדולים מעשי ה' (לרבי אליעזר אשכנזי בן רבי אליה הרופא, מראשוני האחרונים) חלק א, מעשי אבות, פרק ג: "ובאומרו והכנעני אז בארץ פירש הראב"ע וז"ל יתכן שארץ כנען תפשה כנען מייד אחר, ואם אינו כן יש לו סוד והמשכיל ידום, עכ"ל. והנה נמשך אחרי כוונתו המשובשת לומר שיש כתובים בתורה ח"ו שלא כתבם משה, כמו שכתב בפרשת דברים... הוא סוד כלומר שמשה לא כתבו ואין ראוי לגלות הדבר. זו היא כוונת הראב"ע, ובסודו לא תבוא נפשי... ובזה סרה תלונת הראב"ע וטענתו, והסוד אין בו יסוד".

תוספת ביאור על דברי הראב"ע לרבי משה אלמושוני (מראשוני האחרונים, ממפרשי האבן עזרא) בראשית יב ו (הודפס בסיני כרך יט עמוד קנג, בידי נפתלי בן מנחם): "מה שאמר הראב"ע... ואם כן הוא לא יתכן שאמרה זה מרע"ה, כי בימיו עדיין היתה ביד כנען, אלא שנאמר שיהושע או עזרה [עזרא] כתב כן. וזהו הסוד, כלומר, שלא כתבו מרע"ה. וזה אמרו [לשון האבן עזרא]: 'ואם איננו כן יש לו סוד וכו'".

אריכות בכל זה במאמר "סוד השנים עשר לראב"ע" מהרב שמריה גרשוני, אסיף א תשע"ד.

⁹⁸ צפנת פענח בראשית יב: "זה הסוד אין ראוי להודיעו לבני אדם, בעבור שלא יזלזלו בתורה... המשכיל יודע כי זה לא יזיק, רק הפתאים יאשימו על ככה".

⁹⁹ מרגליות טובה, תחילת ספר דברים, תמצית המקור חיים: "ואם תבין סוד השנים עשר... ויש אומרים כי דעתו של החכם כי מן ויעל משה יהושע כתב, כאשר אמר החכם בפרשת וזאת הברכה בפסוק ויעל משה. אבל באמת כי החכם ז"ל אינו סובר זה, רק כל אלה נאמרו למשה בדרך נבואה וכתבם כך".

שם, תמצית מגילת סתרים ("פירוש מוטוט"): "ואם תבין סוד הי"ב... ולכן אמר ואם תבין סוד הי"ב וכו', ודעתו כי כל אלה נאמרו למשה בדרך נבואה וכתבם כך".

ספר התורה¹⁰⁰. ואין לו לא טעם ולא ריח. ולחינם הוציא לעז על אותו צדיק ועתיד ליתן את הדין.

דברי האבן עזרא זכו שדנו בהם רבים. אך דברים דומים להם נמצאים בכמה וכמה ראשונים נוספים, ואף באבות דרבי נתן ובמדרש תנחומא. כדלקמן.

מקורות נוספים

מפורש באבות דרבי נתן, שכאשר עזרא כתב את הפסוק "הנסתרות לה' אלוקינו" הוא ניקד עליו משום שהוא הסתפק אם אליהו יסכים למילים אלו¹⁰¹. ומעין זה הביאו דעת זקנים מבעלי התוספות¹⁰².

במקומות רבים במדרשים נקטו לגבי פסוקים מסוימים את הלשון "תיקון סופרים הוא זה", או "שכינהו הכתוב", שנקטו לשון של כבוד ונקיות. וכן הביא גם רש"י¹⁰³. יש שפירשו שהכתוב עצמו בחר לשון נקיה, כדרך מנהגם

מקורות מלאים והוספות

¹⁰⁰ ועל כך כתב בפירוש מחוקקי יהודה על האבן עזרא, תחילת דברים, קרני אור אות ד: "מוכרח אני להודיע כי שקר וכזב כתב שפינוזה בראש פרק שמיני מספרו... באומרו כי ראב"ע כתב ברמז כי לא משה כתב ספר התורה. והנה אמת כי ראב"ע רמז דרך סוד, אך אין בכל דבריו ובכל רמיזותיו שום מקום לחשוב עליו שלא האמין כי משה כתב ספרו... והנה הכל יודעים כי ראב"ע באומרו 'ואם תבין סוד השנים עשר' כוונתו [רק] על י"ב פסוקים אחרונים שבתורה, הכוללים סיפור מיתתו של משה, שהדעת נותנת שלא כתבם הוא עצמו".

¹⁰¹ אבות דרבי נתן פרק לד סוף ד"ה עשר נקודות: "כיוצא בו הנסתרות לה' אלקינו והנגלות לנ"ו ולבנינו" (דברים כ"ט כ"ח). נקוד על לנ"ו ולבנינו ועל ע' שבעד, למה? אלא כך אמר עזרא: אם יבוא אליהו ויאמר לי 'מפני מה כתבת כך?' אומר אני לו: כבר ניקדתי עליהן, ואם אומר לי 'יפה כתבת' – אעבור נקודה מעליהן".

¹⁰² דעת זקנים מבעלי התוספות דברים כט כח: "ובמסורת הגדולה שנינו, דבעי על הנקודה הזאת דלנו ולבנינו למאי אתא. ומשני שכך אמר עזרא הסופר כשכתב בתורה: אם יבוא משה רבינו וישאל למה כתבת זה? אומר לו: לכך ניקדתי עליהם. ואם יאמר יפה כתבת – אעביר הנקודה מעליהם. משמע שהיה מסופק בנגלות אם הם לנו ולבנינו קודם שעברו ישראל את הירדן אם לאו, ולפיכך ניקד עליהם".

¹⁰³ רש"י בראשית יב כח: "ואברהם עודנו עומד לפני ה' – והלא לא הלך לעמוד לפניו, אלא הקדוש ברוך הוא בא אצלו ואמר לו זעקת סדום ועמורה כי רבה, והיה לו לכתוב וה' עודנו עומד לפני אברהם. אלא תיקון סופרים הוא זה".
רש"י דברים כח ל: "ישגלנה – לשון שגל, פילגש, והכתוב כנהו לשבח ישכבנה. ותיקון סופרים הוא זה".

של הסופרים¹⁰⁴. אמנם במדרש תנחומא¹⁰⁵ מפורש שאנשי כנסת הגדולה שינו את הנוסח ללשון נקיה¹⁰⁶, וכן כתב בעל הערוך, שבספרים הראשונים היה כתוב ללא תיקוני הסופרים¹⁰⁷, וכן סברו עוד¹⁰⁸.

מקורות מלאים והוספות

¹⁰⁴ רבי אליהו מזרחי (רא"ם) דברים כח ל: "אינו רוצה לומר שהסופרים תיקנו זה מעצמם... ועוד שאם היה זה התיקון של סופרים, מהו זה שאמר: 'והכתוב כינהו לשבח'? אלא הכי פירושו: שהכתוב כנה זה כדרך תיקוני סופרים, שמנהגם לכתוב לתקון הלשון לפי כונתם. וכן מצאתי בספר אחד ישן, שהיה כתוב בו: תיקון סופרים – דברים סתורים בתורה ובמקרא, שאינן כתובין בתקונן. וחכמי ארץ קוראין אותן 'תיקון סופרים', ולא שתקנו אותם, שמחקו וכתבו מה שכתב משה רבינו בתורה ומה שכתבו הנביאים בשאר הספרים, אלא מתחלה שכתבוהו, על כינויו כתבוהו. והסופרים לא חסרו ולא הוטרפו. וכך היו ראויין להקרות 'כינוי כתובים'."

יפה תואר בראשית פרשת וירא פרשה מט סימן ז: "תיקון סופרים הוא... ולכאורה יראה שהם תקנו לשון המקראות, וזה לא יתכן, כי חלילה שהסופרים ישנו או יוסיפו אות אחת בתורה... אלא האמת כמ"ש הרא"ם שפירוש תיקון סופרים, שהם דקדקו ומצאו לפי ענין כל אחד ואחד מהכתובים ההם, שעיקר הכוונה לא היתה כנראה ממה שכתוב בספר, אלא צד כוונה אחרת, ולא היה לו לומר לכתוב כן אלא כן, אלא שכינה הכתוב."

תפארת ישראל על המשנה, יכין, סנהדרין פ"י מ"א אות ו: "לא ח"ו שחז"ל הסופרים תיקנו לכתוב כן, רק ר"ל שהכתוב שינה בלשונו, כסופר המתקן דבריו לדבר דרך כבוד". מנחת שי זכריה פרק ב ד"ה נוגע בבבב עינו: "ובפירוש תיקון סופרים, יש מי שכתב שאנשי כנסת הגדולה תיקנו ושינו הדיבור ממה שהיה כתוב בתחילה... ואין פירוש זה נכון בעיני המפרשים, כי חלילה לנו להאמין שהסופרים יוסיפו או יגרעו או ישנו אפילו אות אחת ממה שכתוב בתורה".

¹⁰⁵ המדרש (המכונה גם "ילמדנו") קרוי על שם האמורא רבי תנחומא בר אבא, אך יש בו הוספות מתקופת הגאונים.

¹⁰⁶ מדרש תנחומא (ורשא) פרשת בשלח סי' טז: "וכינהו הכתוב שהוא תיקון סופרים אנשי כנסת הגדולה... כיוצא בו (במדבר יב) אל נא תהי כמת אשר בצאתו מרחם אימנו ויאכל חצי בשרנו, אלא שכינהו הכתוב... אלא שבינו פסוקים אלו אנשי כנסת הגדולה, ולכך נקראו סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה ודורשין אותן... והם תיקנו". אריכות בכל נושא זה בתורה שלמה כרך יט מילואים פרק ט (עמוד שעד והלאה).

¹⁰⁷ הערוך ערך כבד א: "תיקון סופרים, ומפורש בילמדנו [תנחומא שהובא לעיל] כי הנוגע בהם כנוגע בבבב עינו. בספרים הראשונים הוא כתוב 'בבבב עיני'".

¹⁰⁸ מתנות כהונה על מדרש רבה שמות פרשה ל סי' טו (פרשת משפטים) ד"ה שתיקנו: "שתיקנו הסייג הזה, כלומר תיקון סופרים הוא, ולקרותו 'בבבב עינו', שלפי האמת צריך להיות 'עיני', ומוסב על הקב"ה, אלא שהסופרים תיקנו וסייגו לקרותו 'עיני' מפני כבודו של הקב"ה". מנחת שי זכריה פרק ב ד"ה נוגע בבבב עינו: "ובפירוש תיקון סופרים, יש מי שכתב שאנשי כנסת הגדולה תיקנו ושינו הדיבור ממה שהיה כתוב בתחילה. ולכאורה כן יראה ממדרש ילמדנו [תנחומא שהובא לעיל], וכן כתב רבי נתן בעל הערוך בערך כבד [שהובא לעיל]... וכן משמע ממדרש רבה ריש סדר בא אל פרעה, דאיתא התם 'רבי יהושע אומר תיקון סופרים הוא עיני כתיב'... ופירוש זה הביאו בעל מתנות כהונה בבראשית רבה פרשה מט...".

יש מי שכתב בשם הרשב"ם על סדר מלכי אדום שמפורשים בתורה, שפרשה זו נכתבה בימי השופטים¹⁰⁹. גם רבי יוסף בכור שור¹¹⁰ הסתפק לגבי מלכים אלו, שמא חלקם נכתבו לאחר מות משה¹¹¹.

רבי יהודה החסיד כתב על פסוקים מסוימים שנכתבו על ידי יהושע או אנשי כנסת הגדולה¹¹². עוד כתב, שהלל הגדול היה כתוב בחומש, עד שבא דוד המלך והסירו וחיברו בתהילים¹¹³, וכן הביא בשמו ספר ציוני¹¹⁴.

במדרש חסרות ויתרות כתוב שהנוני"ן ההפוכות על פרשיית "ויהי בנסוע",

מקורות מלאים והוספות

[אמנם המנחת שי עצמו התנגד לכך בחריפות, כדלעיל].

¹⁰⁹ כתב יד של הספר "מושב זקנים" – קובץ פירושי רבותינו בעלי התוספות לתורה. נדפס ב"המעין" כרך יב גיליון ד תמוז תשל"ב "ספר מושב זקנים", מאת הרב יצחק לנגה, עמוד 83: "ואלה המלכים. פרשב"ם שפרשה זו נכתבה בימי שופטים. וקשה, אפשר ספר תורה חסר ונקראת על שם משה רינו? כדמקשינן בספרי. ועוד קשה, שהרי כמה מקראות שכתב משה רבינו על שם העתיק, כמו שפרש"י בפרשת בראשית כוש ואשור ולא היו עדיין ונכתבו במקרא על שם העתיד. גמגום". אמנם בפירוש הרשב"ם שלפנינו לא נמצא כן.

¹¹⁰ מבעלי התוספות (מכונה גם: ר"י מאורליינ"ש), מגדולי תלמידיו של רבינו תם.

¹¹¹ בפירושו על התורה בראשית לו לא: "אלה המלכים. שמא משה ייחסם עד לו, ואם קדם הבאים אחריו עד שאול מלך ישראל. ואיכא למימר משה כתבם בנבואה".

¹¹² פירושי התורה לרבי יהודה החסיד (מהדורה ראשונה תשל"ה, במהדורה השנייה – גם היא משנת תשל"ה – הושמטו קטעים אלה) בראשית לו לט (וכן בדברים ב ח): "לכן כתבו בימי כנסת הגדולה בחומש שלא תתמה איך בא עציון-גבר לאדום כמו שכתוב בדברי הימים".

בראשית מח כ: "וישם את אפרים לפני מנשה... לא על יעקב נאמר כי על משה... ויהושע כתבו [או] אנשי כנסת הגדולה".

¹¹³ פירושי התורה לרבי יהודה החסיד במדבר כא יז: "אז ישיר ישראל את השירה הזאת. פירוש זהו הלל הגדול, שלאחר שניצלו מסיחון ועוג ועברו נחל ארנון, אז נעשה זה השיר, ובחומש היה כתוב, אלא שדוד המלך הסיר כל מזמורי יתמי של משה שבחומש וחיברן בספר תהילים שלו. ותדע לך, 'נותן לחם לכל בשר', על מן אמרו. וסיחון ועוג הזכיר... בא יהושע והוסיף... וכשדוד כיבש את ציון הוסיף גם הוא שיטה אחת 'ברוך ה' מציון שוכן ירושלים הללויה'".

¹¹⁴ ספר ציוני (רבי מנחם ציוני, מקובל מתקופת הראשונים), פרשת חוקת, על הפסוק "אז ישיר משה": כתב הרב יהודה החסיד, זה הלל הגדול, שאחר שניצלו מסיחון ועוג ועברו נחל ארנון נעשה זה השיר, והיה כתוב בחומש עד שבא דוד המלך עליו השלום והסיר מזמור דמשה וחיברו בתהילים. ותדע שכן הוא, ש'נותן לחם לכל בשר' כי לעולם חסדו, הודו לא-ל השמים כי לעולם חסדו קאי על 'המטיר להם לחם מן השמים'... ושדוד כיש הוסיף גם הוא 'ברוך ה' מציון שוכן ירושלים הללויה'".

טעמם משום שזו אינה נבואת משה, אלא נבואת אלדד ומידד, ונטפלו בתורה¹¹⁵.

אף הרמב"ן דן לגבי כמה פסוקים שנכתבו בתורה, שעוסקים במאורעות שאירעו לאחר כניסתם לארץ – החרמת ערי הכנעני, סיום אכילת המן, שמות הנשיאים שנחלו את הארץ¹¹⁶. אפשר לפרש שכוונתו שפסוקים אלו נכתבו בתורה בנבואה, אך האברבנאל הבין שכוונתו שיהושע כתב זאת לאחר מיתתו של משה, ולכן יצא נגד דבריו בחריפות¹¹⁷.

יש מי שהפריז על המידה, שאע"פ שקיבל את י"ג העיקרים וביניהם תורה

מקורות מלאים והוספות

¹¹⁵ מדרש חסרות ויתירות במדבר סי' צח (הובא בבתי מדרשות חלק ב): "תרין פסוקין שאליהן נונין הפוכים, ונטפלו בתורה, שהן מנבואת אלדד ומידד".

הלכות ס"ת לר"י אלברצלוני, הובא בקובץ שיטות קמאי שבת קטו ע"ב: "ובמקצת מדרשות דרשי טעמא אחרינא, ואמ': מה ראו חכמים ליתן נונין הפוכין על ויהי העם כמתאוננים ובסיום פרשיית ויהי בנסוע? אלא אמרו חכמים, כל התורה כולה מיוחדת לנבואת משה, חוץ מאילו שני פסוקין שהן מנבואת אלדד ומידד, לפיכך סיגן בנן כפוף, ונטפל בתורה".

¹¹⁶ רמב"ן במדבר כא א: "והשלים עוד בכאן לספר, כי החרימו ישראל גם את עריהם אחרי בואם בארץ כנען אחרי מות יהושע לקיים את נדרם אשר נדרו ויקראו שם הערים חרמה, והוא מה שנאמר בספר שופטים... ושם נשלם הנדר הזה, אבל השלים הכתוב להזכיר העניין בכאן, וזה כעניין הפרשה שאמרה ברכת המן... את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען, והוא לאחר מיתתו של משה עד ממחרת הפסח. וכן אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם את הארץ וגו', נבואה שיהיו חיים וקיימים, כי לא יתכן שיהיה השם מייחד להם אנשים על הספק אבל היה ראוי שיצווה ליהושע בעת החלוקה".

¹¹⁷ אברבנאל במדבר כא א: "ולכן כתב הרמב"ן במקום הזה וז"ל: 'אבל השלים הכתוב להזכיר כאן העניין והוא כעניין הפרשה שנאמרה ברכת המן ובני ישראל אכלו את המן מ' שנה עד בואם אל ארץ נושבת את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען והוא לאחר מיתתו של משה ממחרת הפסח וגו'', כי הרב כיסתה כלימה פניו לכתוב שיהושע כתב זה. והניח הדבר בסתם שהכתוב השלימו אבל לא זכר מי היה הכותב, כיוון שלא היה משה עליו השלום. והדעת הזה בכללו לקחהו הראב"ע מדברי הקראים שבפירושי התורה אשר להם נמנו וגמרו שלא כתב זה משה, והרמב"ן נטה אחרי הראב"ע, והתיימה משלמות תורתו וקדושתו שיצא מפיו שיש בתורה דבר שלא כתב משה. והם אם כן בכלל כי דבר ה' בזה".

יש להדגיש שהאבן עזרא עצמו (במדבר כא א) לא הסכים עם פירוש זה: "ורבים אמרו, כי זאת הפרשה יהושע כתבה... ולא אמרו כלום".

מן השמיים¹¹⁸, ואף הדגיש שכולה מפי הגבורה¹¹⁹, עם כל זה הביא מדרש¹²⁰ שהבין ממנו שציווי ה' למשה על בניית המשכן היה רק בכלליות, ומשה הבין מדעתו את פרטיו. והסיק מכך שגם בענייני מוסרי התורה ציוויה ואזהרותיה, ה' ציווה את משה רק בכלליות, ומשה כיוון משכלו אל הנאות והמועיל, ולהרחיק המזיק לגוף ולנפש, וייחס את כל הפרטים לציווי ה' לכבוד ה' ולהגדיל הדברים בעיני ישראל¹²¹.

כיצד אין בדבר משום כפירה

מפורש במשנה שהאומר "אין תורה מן השמיים" – אין לו חלק לעולם הבא¹²². ובתלמוד כללו בזה אף את האומר "כל התורה כולה מן השמים,

מקורות מלאים והוספות

¹¹⁸ מעשה ניסים (ר' ניסים ממרסיי) פרק יא עמוד 148: "וכבר כלל החכם רבינו משה ז"ל [הרמב"ם] עיקרי דתנו, דת משה, הנתונה לו מפי הגבורה, ואמר שהם שלושה עשר עיקרים, והם... ותורה מן השמיים ורבת התועלת".

¹¹⁹ שם עמודים 159–160: "וכן הכופר האומר 'אין תורה מן השמיים' – הוא על אחד משני אלו הפנים: אם שיאמר שאין בה תועלת ושאין אלא מפי משה... והדבר השני... יאמר שאיננה ב'לך אמור', מן השמיים ההגעה, שכבר אמרנו, רק יאמר בה שהיא עצת השכל האנושי הניתן לו מן השמיים להתגדר בו, ולא זולת זה, והוא גם כן כופר וראוי לבערו מן העולם".

שם פרק יב עמודים 172–173: "ומה מאוד הוכה בסנוורים האומר שיאמר... אין תורה מן השמיים רק עצות אנושיות... להיות מאמין שאמונה חזקה שהיא מפי הגבורה".

¹²⁰ ויקרא רבה (וילנא) פרשה א סימן ז: "ויקרא אל משה. מה כתיב למעלה מהענין פ' משכן כאשר ציווה ה' את משה. משל למלך שציווה את עבדו וא"ל: בנה לי פלטין. על כל דבר ודבר שהיה בונה היה כותב עליו שמו של מלך, והיה בונה כתלים וכותב עליהן שמו של מלך, היה מעמיד עמודים וכותב עליהן שמו של מלך, היה מקרה בקורות והיה כותב עליהן שמו של מלך. לימים נכנס המלך לתוך פלטין, על כל דבר ודבר שהיה מביט היה מוצא שמו כתוב עליו, אמר: כל הכבוד הזה עשה לי עבדי ואני מבפנים והוא מבחוץ? קראו לו שיכנס לפני ולפנים.

כך, בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה 'עשה לי משכן', על כל דבר ודבר שהיה עושה היה כותב עליו 'כאשר ציווה ה' את משה', אמר הקדוש ברוך הוא: כל הכבוד הזה עשה לי משה, ואני מבפנים והוא מבחוץ? קראו לו שיכנס לפני ולפנים. לכך נאמר ויקרא אל משה".

¹²¹ מעשה ניסים (ר' ניסים ממרסיי) פרק יב עמודים 177–178: "ויקרא אל משה... משל למלך שציווה לעבדו ואמר לו בנה לי פלטין... כך בשעה שאמר לו הקב"ה למשה 'עשה לי משכן' – על כל דבר ודבר שהיה עושה היה כותב 'כאשר ציווה ה' את משה'... העירו בזה ז"ל סוד גדול בזה הפרק, וזה, כי הצוואה בכלל היתה מהשם יתברך לשכל משה. והשמייע לו הדברים דרך כלל – לכל מוסרי התורה וציוויה ואזהרותיה – לחלק השכלי, ליסוד החלק הגופני ולהנהיגו, ושיכוון אל הנאות והמועיל תמיד, וירחק המזיק לגוף ולנפש. ומשה היה כותב על כל פרט ופרט 'כאשר ציווה ה' את משה' לכבוד השם ולהגדיל הדברים בעיני ישראל, למען תהיה יראת השם על פניהם לבלתי יחטאו".

¹²² משנה סנהדרין פ"י מ"א: "ואלו שאין להם חלק לעולם הבא: האומר אין תחיית המתים מן

חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא, אלא משה מפי עצמו¹²³. וכן פסק הרמב"ם, וכלל בזה אף את האומר "כל התורה כולה מן השמיים, חוץ מתיבה זו שלא אמרה הקדוש ברוך הוא, אלא משה מפי עצמו"¹²⁴.

כמובן שקשה מכך על כל המקורות הנ"ל. ומצאנו בעניין זה שבע שיטות:

א. המקור חיים והמגילת סתרים כתבו שהאבן עזרא סבר כרבי יהודה, שהיו פסוקים בתורה שנכתבו על ידי יהושע לאחר מות משה, אלא שאין הלכה כשיטה זו¹²⁵.

ב. הצפנת פענח כתב שהאיסור הנ"ל נאמר רק לגבי מצוות, ולא לגבי

מקורות מלאים והוספות

התורה ואין תורה מן השמים ואפיקורס".

¹²³ סנהדרין צט ע"א: "תניא אידך: כי דבר ה' בזה – זה האומר אין תורה מן השמים. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפי עצמו – זהו כי דבר ה' בזה. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מדקדוק זה, מקל וחומר זה, מגזירה שווה זו – זה הוא כי דבר ה' בזה".

¹²⁴ רמב"ם הל' תשובה פ"ג ה"ח: "האומר שאין התורה מעם ה', אפילו פסוק אחד, אפילו תיבה אחת, אם אמר משה אמרו מפי עצמו – הרי זה כופר בתורה". ובפירוש שלושה עשר העיקרים כתב (בהקדמתו לפרק חלק, תחילת העיקר השמיני): "שנאמין כי כל התורה הזאת המצויה בידינו עתה, היא הנתונה על ידי משה, שהיא כולה מפי הגבורה. כלומר: שהגיעה אליו כולה מאת ה' יתברך". ובהקדמתו למשנה תורה (בתחילתה) כתב: "כל התורה כתבה משה רבינו קודם שימות בכתב ידו".

¹²⁵ מקור חיים (לרבי שמואל צרצה, מתקופת הראשונים) תחילת ספר דברים: "ומה שאמר 'ואם תבין סוד השנים עשר... וכבר אמרו רז"ל במסכת סנהדרין כל האומר אין תורה מן השמים ואפילו אמר כל התורה (מן השמים) כולה מן השמים חוץ מקל וחומר זה, חוץ מדקדוק זה, אין לו חלק לעולם הבא, ואפילו אמר כל התורה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה כתבו מעצמו, אין לו חלק לעולם הבא. ואם כן נאמר שהאדון אבן עזרא סובר זה? חס ושלום, כי הוא אינו סובר זה. והאמת כי כמו שנראה לרבי יהודה [בבבא בתרא טו ע"א, ששמונת הפסוקים שבסוף התורה נכתבו ע"י יהושע] כך נראה לו ז"ל והפסוקים מורים כן. ואין הלכה כרבי יהודה אלא כרבי שמעון, שאמר 'וכי אפשר ספר תורה חסר אות אחת, והלוא כבר נאמר לקוח את ספר התורה הזה, אלא על כורחך הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב, מכאן ואילך הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב בדמיון, וכן כל אלה הפסוקים נאמרו למשה בדרך נבואה וכתבם משה".

מגילת סתרים (לרבינו שמואל מוטוט, מתקופת הראשונים) תחילת ספר דברים: "וכפי שנראה לרבי יהודה לאמר על אלה [שמונת הפסוקים שבסוף התורה] כך נראה לו לחכם [האבן עזרא] שיכול לומר באלה השאר שנכתבו לבאר ולתקן קשר הדברים וטעמם. והאלוקים יכפר בעדו, חס ושלום, כי אין הלכה כרבי יהודה אלא כרבי שמעון שאמר 'וכי אפשר ספר תורה חסר אות אחת? והלוא כבר נאמר לקוח את ספר התורה הזה'".

מעשים שבתורה¹²⁶. והדגיש שאת חידוש זה אין ראוי להודיע להמון, שלא יזלזלו בתורה¹²⁷.

ג. המגילת סתרים כתב¹²⁸ שהאיסור על האומר "כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה" נאמר על האומר כן על מנת לסתור את דברי התורה, ולא על האומר זאת על מנת לבאר ולתקן קשר הדברים וטעמים¹²⁹. וראיה לדבריו מהמשך דברי התלמוד שם "ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מדקדוק זה, מקל וחומר זה, מגזרה שווה זו – זה הוא כי דבר ה' בזה". והרי ברור לנו שקל וחומר ניתן להידרש מסברה, ולא ניתן במסורת מסיני. אלא שהאיסור הוא אם מתכוון לאומרו בגדר תוספת חדשה, אך כאשר בא לבאר שזו כוונת התורה – אין בכך איסור. סברה דומה העלה הצפנת פענח שם, על מנת לבאר כיצד אין בהוספה כזו משום איסור "לא תוסיף עליו", והסביר שהוא משום שאין בגדר תוספת חדשה, אלא ביאור הדבר כאשר שמע מפי הקבלה¹³⁰.

ד. הראי"ה קוק כתב שכיוון שאיננו יודעים בבירור את מהותה של הנבואה, כל מה שנפרש בעניין זה הוא רק דמיון, ואין בידינו להבין באמת מהו הפירוש המדויק של "תורה מן השמיים". לכן חובת האמונה ב"תורה מן

מקורות מלאים והוספות

¹²⁶ צפנת פענח (לרבי יוסף טוב עלם הספרדי (השני), מתקופת הראשונים) בראשית יב: "ואם תאמר עוד, הנה אמרו רבותינו ז"ל בסנהדרין פרק חלק, שאפילו אמר כל התורה כולה מן השמיים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה מפי עצמו אמרו, עליו הכתוב אומר כי דבר ה' בזה. יש להשיב כי זה על ענין המצוות, כאשר אמרנו למעלה, ולא על הסיפורים".

¹²⁷ שם: "זה הסוד אין ראוי להודיעו לבני אדם, בעבור שלא יזלזלו בתורה... המשכיל יודע כי זה לא יזיק, רק הפתאים יאשימו על ככה".

¹²⁸ בשיטת רבי יהודה, ששמונת הפסוקים האחרונים שבתורה לא נכתבו ע"י משה.

¹²⁹ מגילת סתרים (לרבינו שמואל מוטוט, מתקופת הראשונים) תחילת ספר דברים: "ומה שאמרו ז"ל במשנת פרק חלק, ואמרו על זה בגמרא 'כי דבר ה' בזה זה האומר אין תורה מן השמים, ואפילו אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה מעצמו אמרו או אפילו אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מדקדוק זה (זה), מגזירה שווה זו – זהו דבר ה' בזה' – שלא ראי זה כראי זה, כי חס ושלום האומר כן סותר, וזה אינו סותר, וכפי שנראה לרבי יהודה לאמר על אלה [שמונת הפסוקים שבסוף התורה] כך נראה לו לחכם [האבן עזרא] שיכול לומר באלה השאר שנכתבו לבאר ולתקן קשר הדברים וטעמים".

¹³⁰ צפנת פענח (לרבי יוסף טוב עלם הספרדי (השני)) בראשית יב: "ואם תאמר, הנה כתוב לא תוסיף עליו... אם הוסיף נביא מילה או מילות לבאר הדבר כאשר שמע מפי הקבלה – אין זו תוספת... כי היה בידם כוח להוסיף מילות כדי לבאר, וקל וחומר שיש כח ביד נביא להוסיף מילה בדברי נביא לפרש דבריו...".

השמיים" היא רק שמשא לא אמר דבר מפי עצמו בלא השפעה אלוקית¹³¹.

ה. בשו"ת מלכי בקודש כתב ששורשו של הקושי בנוסח המוטעה של מחבר ה"אני מאמין" שבסידורים, שכתב "שכל התורה המצויה עתה בידינו היא הנתונה למשה רבנו עליו השלום", ונוסח זה רחוק מלשון הרמב"ם המקורית "שנאמין כי כל התורה הזאת הנתונה ע"י משה רבינו ע"ה, שהיא כולה מפי הגבורה, כלומר, שהגיעה אליו כולה מאת ה' יתברך", דהיינו שהכופר בתורה הוא מי שאינו מאמין שכל דבריו של משה אמת. ולא שכל התורה המצויה בידינו היא ממש¹³².

ו. יש שאכן דחו את דברי האבן עזרא בחריפות¹³³.

ז. היישוב הפשוט ביותר לקושיות אלו הוא שמעולם לא אמרו זאת האבן

מקורות מלאים והוספות

¹³¹ לנבוכי הדור (הראי"ה קוק) פרק נב ד"ה ובתורה: "ובתורה מן השמיים שהיא צריכה בצורה לביאור עניין הנבואה, הנה לא בא לנו בקבלה דבר ברור על דבר ציור הנבואה וערכה, ממילא מובן שכל מה שנצייר בדרך חיובי הוא רק דבר דמיוני עולה על הלב שאין זה שום עניין ליסוד תורה ואמונה.

על כן, העיקר ביסוד תורה מן השמיים הוא רק הפקעת השלילה, היינו שלא לאמר שמשא מפי עצמו אמרה, בלא השפעה אלוקית. וזה בוודאי מושכל לכל מי שרואה פעולת התורה על ישראל ועל העולם כולו. ובכלל אי אפשר לשום פעולה כללית גדולה קבועה לדורות שלא תהיה מושפעת השפעה אלוקית. אמנם הערכים של ההשפעות בבירורם וניקיונם זה תלוי לפי ההבחנה של ערך התורה, אבל אין זה עניין כלל ליסוד האמונה של תורה מן השמיים".

¹³² שו"ת מלכי בקודש (הרב חיים הירשנזון), חלק ב, תשובה ו סעיף ד ד"ה ומחבר וד"ה ואיך: "ומחבר פיוט 'אני מאמין' אשר אני קורא אותו בשם 'פיוט' לא מפני רוח פיוטי אשר בו, רק מפני התייסודו לאמירה כמו קרובץ ופיוט, לא להיגיון ויגיעה, והוא העתיק בלשון העם את ה"ג יסודות אשר כתב הרמב"ם ז"ל בפירוש המשנה א' דחלק, לא דייק הפייטני הזה בלשונו, במה שכתב שכל התורה 'המצויה עתה בידינו' היא הנתונה למרע"ה, במקום לכתוב שכל התורה כולה שכתבה משה רבינו ע"ה נתנה מפי ה' אליו, או נכתבה ממנו על פי ה', כי זה לשון הרמב"ם ז"ל שם היסוד השמיני הוא 'התורה מן השמים', והוא שנאמין 'כי כל התורה בזאת הנתונה ע"י משה רבינו ע"ה שהיא כולה מפי הגבורה'...

ואיך רחוקים דברי הפייטני בעל אני מאמין הנכתב מקופיא מדברי הרמב"ם ז"ל אשר נכתבו בדיוק גדול, שהכופר בתורה נקרא מי שאינו מאמין במרע"ה שכל דבריו אמת, כהכופרים בזמן משה שפיקפקו בדבריו עד שאמר בזאת תדעון כי ה' שלחני כי לא מליבי".

¹³³ גדולים מעשי ה' (לרבי אליעזר אשכנזי בן רבי אליה הרופא, מראשוני האחרונים) חלק א, מעשי אבות, פרק ג: "ובאומרו והכנעני אז בארץ פירש הראב"ע ז"ל יתכן שארץ כנען תפשה כנען מיד אחר, ואם אינו כן יש לו סוד והמשכיל ידום, עכ"ל. והנה נמשך אחרי כוונתו המשובשת לומר שיש כתובים בתורה ח"ו שלא כתבם משה, כמו שכתב בפרשת דברים... הוא סוד כלומר שמשא לא כתבו ואין ראוי לגלות הדבר. זו היא כוונת הראב"ע, ובסודו לא תבוא נפשי... ובזה סרה תלונת הראב"ע וטענתו, והסוד אין בו יסוד".

עזרא¹³⁴ ורבי יהודה החסיד¹³⁵, וספר ציוני העתיק מה שנמצא בשם רבי יהודה החסיד בלא עיון¹³⁶. ואם כנים הדברים תנוח דעתנו¹³⁷. אלא שיש לעיין מדוע האומרים כן הם החדשים מקרוב באו, ומה ראו מפרשי האבן עזרא הראשונים שלא שיערו כן – האם הקושיה מדברי התלמוד לא נראתה להם קשה כל כך, או שיישוב זה היה נראה להם רחוק. על כל פנים, לדבריהם, יש לומר כן אף על דברי התנחומא ושאר הראשונים שכתבו מעין זה על פסוקים נוספים, והנסתרות לה' אלוקינו, והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת. ויש מי שכתב על מי שיישב כך, שדברים

מקורות מלאים והוספות

¹³⁴ שם הגדולים (לחיד"א) מערכת גדולים אות א [פט] רבינו אברהם אבן עזרא: "הרב בנימין איספינוזא ז"ל עשה ביאור לפירוש הראב"ע לנביאים וכתובים ובהקדמתו מביא מ"ש הרב רפאל אשכנזי ורבני איטליא בכ"י שנתברר להם שתלמידיו של הראב"ע שלחו יד בפירושו והוסיפו מדעתם דברים אשר לא כן. וכל לשון שימצא בחומש ובנביאים שהוא מנגד לדברי רבותינו ז"ל איננו מהראב"ע עצמו רק תלמידיו בלי ידיעתו אחרי מותו שלחו יד והראב"ע וכסאו נקי. זהו תורף דבריהם".

פירוש אבי עזר (לרבי שלמה הכהן מליסא) על האבן עזרא, בפתח דבריו: "לכן האמנתי לדברי רבים וכן שלמים אשר גזרו אומר על כמה דברים הכתובים בספר, אינם מפיו רק באו זרים וחיללוהו ותלמידים טועים כתבו בשמו למען חלל את דבריו קודשו".

תורה שלמה (הרב כשר) כרך יט מילואים פרק ט עמוד שעח: "לכן לדעתי צריך לומר כמו שכתבתי להוכיח בתורה שלמה חלק ח במילואים סי' י"ז שהיו הוספות זרות בכתב יד אחד של האבן עזרא ונכנסו על ידי הסופרים בפנים הכתב יד כרגיל. ואותו הדבר צריך לומר על שלושה קטעים הנ"ל שנכנסו מגיליון של הכתב יד ולא יצאו מייד האבן עזרא".

אוצרות המוסר (לרב משה צוריאלי) ח"א, יג עיקרי האמונה, העיקר השמיני, עמוד 225: "שיבושים שנדפסו בפירושי רבי אברהם אבן עזרא. לצערנו נדפסו דברים קשים בסוגיא זו אצל חלק מהקדמונים. יש לסלק המכשול... וצ"ע לדברי המחוקקי יהודה, ממפרשי האבן עזרא האחרונים, קרני אור תחילת דברים אות ד, שדחה בחריפות את דברי הכופר שטען שכוונת האבן עזרא שלא משה כתב את החומש כלל, כפי שהבאנו לעיל. אלא שכמובן שטענה כזו לא עלתה על דעתו של אף ירא שמיים מעולם, ובוודאי לא על המפרשים שהבאנו. עוד יש לענות שהחיד"א כותב שתלמידיו של ראב"ע שלחו יד בפירושו והוסיפו מדעתם דברים אשר לא כן...".

¹³⁵ שו"ת אגרות משה יורה דעה ח"ג סי' קיד כתב על כך: "הכופרים הרשעים זייפו זה בתוך ספר שנקרא על שם ר' יהודה החסיד כדי להטעות את העולם בהסתה והדחה כזו שגם ריה"ח אמר זה".

¹³⁶ שו"ת אגרות משה יורה דעה ח"ג סוף סי' קיד: "אחרי כותבי השיגו הספר ציוני של ר' מנחם ציוני ומצאתי מה שמר פ' אמר לכם שמביא זה בשם הרי"ח, אבל זה אינו מתרץ כלום, שוודאי הוא כפירה בתורה ומי שיאמר זה הוא כפירה בתורה וגם ענין גידוף על דוד המלך, ולא ידוע לנו בבירור מי הוא ר' מנחם ציוני, וכנראה שהעתיק מה שנמצא באיזה ספר על שם ריה"ח בלא עיון".

¹³⁷ שם הגדולים בהמשך דבריו שם: "ואם כנים הדברים תנוח דעתנו".

אלו לא יצאו מפיו, אלא תלמיד טועה כתבו והכניסו בין מכתביו¹³⁸.

עוד הוסיף הראי"ה קוק, שגם אילו היו מתקבלות טענותיהם המוטעות של הכופרים, שאין התורה ממש רבינו חלילה, לא היה זה מעכבנו אפילו כמלוא הנימה מהאמונה השלימה שתורתנו תורת אמת, והיה ראוי לקיים את ברית תורה שבעל פה ולקדש את כתבי עם ישראל שהודיע את שם השם בעולם, וזהו בוודאי רצונו של הקב"ה שכיוון כך את ההיסטוריה, וחפצים אנו לחיות דווקא עם התורה ולאהוב אותה באהבת ה' יתברך¹³⁹.

קללות שבמשנה תורה

כבר הזכרנו שבאיסור החמור של "האומר אין תורה מן השמיים" כלול מי

מקורות מלאים והוספות

¹³⁸ שו"ת משנה הלכות (לרב מנשה קליין, "האדמו"ר מאונגוואר") חלק יב סי' ריד: "על דבר אשר תמה מה שראה בספר אגרות משה שכתב שספר הציוני לא ראה מעולם, וכיוון שהביא מספר חסידים כת"י פי' זר, אשר לכן כתב לאסרו לעיין בכת"י הנ"ל, וכיוון שגם בספר הציוני הביא דברים זרים מכת"י הנ"ל לכן יש לאסור גם הספר הציוני לעיין בו, וכת"ר תמה עליו היאך יעלה על פי צדיק לאסור ספר הקדוש הציוני שהי קדמון קדוש ה' והאריך בדבר. להקשות על דבריו.

ולפענ"ד יפה כיון מעכ"ת וגם אני הקטן תמהתי כשראיתי דבר זה כי ספר הציוני הוא הי' מגדולי המקובלים אשר סמכו עליו הן בהלכה והן בקבלה מגדולי האחרונים ז"ל... אבל האמת כי לא אאמין אשר דברים אלו יצאו מפיו הגאון רבי משה פיינשטיין, אלא נלפענ"ד שאיזה תלמיד טועה כתבו והכניסו בין מכתביו לאחר פטירתו וידי זרים שלטו בו ותלה עצמו באילן גדול גם כי לא אאמין שהגרמ"פ לא ראה ספר הציוני אשר מפורסם בעולם וודאי שהגרמ"פ ז"ל ראה את ספר הציוני והמפרשים המביאים דבריו כי דברי השו"ע היו שגורים וסדורים לפניו כשלחן ערוך. אלא מי שהוא אחר הכניס בתשובותיו ושאר ליה מארי להאי אחר".

¹³⁹ לנבוכי הדור (הראי"ה קוק) פרק מה: "ואפילו ירבו דברי הבל ומחשבות תפל כחול הים, לפקפק על זמן כתיבת התורה וסידור פרשיותיה, אין זה מעכב אצלנו אפילו כמלא נימא מאמונה שלמה, שתורתנו תורת אמת היא וחיי עולם לנו עדי עד... ומכל מקום, לעולם ברית תורה שבע"פ הבאה מכח הכללי של האומה עומדת להיות סייג לתורה עדי עד, כדי שלא נהיה צריכים לבוא עם אפיקורוס ישראל בטענה של מחקרים דקים, כי אם להודיע שאנחנו חפצים לחיות דווקא עם התורה".

פנקסי הראי"ה, חלק ראשון, פנקס ד"ג, אות פז: "כן אנחנו צריכים להראות חיוב שמירת התורה וקדושתה אפילו עם קבלת כל טענות של טעות של מבקרי כתבי הקודש. מ"מ אומה זו הישראלית שכ"כ פעלה להודיע שם השי"ת בעולם ע"י מציאותה, והיא עומדת בקיומה, ראוי לקדש ברגשי קודש את כל מה שהוא מתוצאת רוחה. וכל מה שהוא יותר נמוג ברוחה ודבק בחיי נפשה, ראוי לכל אחד מבניה לקדש ולקיים, וזהו בוודאי חפץ עליון, והנהגה מוסרית עליונה ומצלחת... וכיוון שהעילה של פריקת עול מתבטלת, הוא מתקרב יותר אל התורה ולימודה, ואז הוא מכיר את האמת הגדולה, כי דבר ד' עמנו, וכי אמת היסטורית היא כל מפלאות תמים דעים, אשר הגדיל לעשות עמנו בחסדו, באהבתו וחמלתו הוא גאלנו, וממילא יסורו מלבבו כל המון מחשבות טעות ושקר, ויכיר וידע אמיתתה של תורה ודרכיה".

שאומר "פסוק זה לא אמרו הקדוש ברוך הוא, אלא משה מפי עצמו". עם זאת, לשון התלמוד היא, שהקללות שבמשנה תורה – משה מפי עצמו אמרן¹⁴⁰.

בעניין זה כתבו המפרשים כמה אפשרויות¹⁴¹: אמירת הקללות היא מדעת הקב"ה, משה רק החליט לכותבן¹⁴². אמנם משה אמרן מפי עצמו, אך ברוח הקודש¹⁴³. אמנם משה אמר מפי עצמו את פרטי הקללות, אך הבורא הוא שציווהו שיכרות עמהם ברית באלות ובקללות¹⁴⁴. אמנם משה אמר מפי עצמו, אך הסכימה דעתו לדעתו של הקב"ה¹⁴⁵. משה ביקש מהקב"ה שייתן לו רשות, והקב"ה נתן לו¹⁴⁶. הקב"ה כן ציווהו לומר זאת, אלא שיאמר זאת

מקורות מלאים והוספות

¹⁴⁰ מגילה לא ע"ב: "אמר אביי: לא שנו אלא בקללות שבתורת כהנים, אבל קללות שבמשנה תורה – פוסק. מאי טעמא? הללו [שבתורת כהנים] בלשון רבים אמורות, ומשה מפי הגבורה אמרן. והללו [שבמשנה תורה] בלשון יחיד אמורות, ומשה מפי עצמו אמרן".

¹⁴¹ יש להדגיש שרובם לא כתבו את דבריהם כיישוב לקושיה הנ"ל, אך אפשר שהתכוונו ליישבה.

¹⁴² כך נראה שכוונתו של ר"ח מגילה לא ע"ב: "אבל [קללות] שבמשנה תורה – פוסק, מאי טעמא? דבלשון יחיד אמורות ומשה מפי עצמו אמרן להכתב".

¹⁴³ תוספות מגילה לא ב ד"ה משה: "משה מעצמו אמרם – וברוח הקודש".

¹⁴⁴ תוספות רי"ד מגילה לא ע"ב (וכן בפסקי הרי"ד שם בשינוי לשון קל): "אי קשיא, היכי מצינן למימר דמשה מפי עצמו אמרן, והא כתיב בהו אלה דברי הברית אשר ציווה ד' לכתוב את בני ישראל מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב. תשובה, ציווהו הבורא שיכרות עמהם באלות ובקללות, אבל מ"מ אלה האלות עצמן לא ציווהו הבורא, אלא ציווהו שיקללם אם יעברו על התורה ומשה קיללם מפי עצמו ומש"ה לא כתיב בהו והכיתי אתכם אלא יככה ה' (מהדו"ק)".

גור אריה (המהר"ל מפראג) דברים כח כג (ועיין לקמן פירוש נוסף שלו): "היה אומר לו הקדוש ברוך הוא 'אמור אתה כך וכך'. והנה הקללות שבמשנה תורה היה הקדוש ברוך הוא אומר למשה 'אמור אתה כך וכך', וסוף סוף היה הקללה מפי עצמו. אבל הקללות שבבחוקות היה אומר הקדוש ברוך הוא בעצמו, ומברך בעצמו אך משה היה מדבר לישראל הדברים שדבר הקדוש ברוך הוא".

¹⁴⁵ רבינו בחיי דברים כט ו: "ודע כי התוכחות שבפרשה זו נאמרו בלשון משה, לא שאמר משה מפי עצמו, שהרי קבלה בידינו שכל התורה כלה מבראשית עד לעיני כל ישראל הכל כתב משה מפי הגבורה, ומה שדרשו רז"ל: (מגילה לא ב) קללות שבתורת כהנים הקדוש ברוך הוא אמרן, ושבמשנה תורה מפי עצמו אמרן, הכונה לומר באלו "מפי עצמו" שהסכימה דעתו לדעתו של הקדוש ברוך הוא".

¹⁴⁶ שפתי חכמים דברים כח כג אות ע: "ה"פ: משה ביקש מהקב"ה שיתן לו רשות לקללם הכי ונתן לו הקדוש ברוך הוא רשות. וא"כ הכל א"ש, (הוא) [הא] דאמרין אפי' אות אחת לא חידש מעצמו ר"ל בלי רשות הקדוש ברוך הוא, והא דפירש מפי עצמו אמרן רצ"ל שהוא היה מבקש מהקב"ה. והתו' כתבו פרק בני העיר משה מפי עצמו אמרן וברוח הקודש ע' שם".

בלי להזכיר שהוא שלוחו של הקב"ה¹⁴⁷.

משנה תורה כולו

ויש שכתבו כך לגבי ספר דברים כולו: שהם דברי משה עצמו¹⁴⁸, שנאמרו לו ברוח הקודש כדרגת הכתובים ושלא כדרגת שאר התורה¹⁴⁹ והוא השורש לתורה שבעל פה שחכמי ישראל אומרים מפי עצמם¹⁵⁰, והיא הממוצעת בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה¹⁵¹, שמשה שינה לסדרו מכפי מה שנאמר לו מפי הקב"ה¹⁵².

מקורות מלאים והוספות

גור אריה (המהר"ל מפראג) דברים כח כג (ועיין לעיל פירוש נוסף שלו): "ואין הפירוש משה מפי עצמו בלא הקדוש ברוך הוא, שאף דבר אחד לא אמר משה מפי עצמו, אלא כי משה רבינו עליו השלום היה אומר, והקדוש ברוך הוא הסכים על ידו".

¹⁴⁷ דברי דוד דברים כח כג: "ונראה דהעניין הוא כן, שהכל הוא מן הקדוש ברוך הוא. אלא החילוק הוא כן, דאינו דומה פסק מפי המלך עצמו לפסק היוצא ע"י שליח המלך, אף על גב דאין כאן חילוק זה מ"מ יש חילוק כדומה לזה, ה"נ כל שהקב"ה צוה למשה שיאמר בשם הקדוש ברוך הוא בשליחותו אינו דומה למה שצוה הקדוש ברוך הוא שיאמר משה מפי עצמו ולא יזכיר שהוא שליח הקדוש ברוך הוא אף על פי שגם זה הוא ממנו יתברך".

¹⁴⁸ אור החיים דברים א א: "לזה אמר אלה הדברים – פי' אלה לבד הם הדברים אשר דבר משה דברי עצמו אבל כל הקודם בד' חומשים לא אמר אפילו אות אחת מעצמו אלא הדברים שיצאו מפי המצווה כצורתן בלא שום שינוי אפילו אות אחת יתירה או חסרה".

¹⁴⁹ פרי צדיק (ר' צדוק הכהן מלובלין) ויקרא פרשת בהר ד"ה אך העניין: "ונשתלשו בערבות מואב שזה משה מפי עצמו אמרן כמו שאמרו (מגילה ל"א ב) אף שהיה דבר ה', מכל מקום היה בגדר כתובים שהם נאמרו ברוח הקודש, וזה כבר התחלה מתורה שבעל פה, שאף שהם דברי אלוקים חיים הם ברוח הקודש".

¹⁵⁰ פרי צדיק (ר' צדוק הכהן מלובלין) קדושת שבת מאמר ז סוף ד"ה ובלוחות: "אבל מה שכתוב אלה הדברים וגו' שהם דברי עצמו מזה הוא השורש לתורה שבעל פה מה שחכמי ישראל אומרים מפי עצמם".

¹⁵¹ שם משמואל דברים פרשת דברים שנה תרעה ד"ה ולפי האמור: "ולפי האמור יובנו דברי קודש של כ"ק אבי אדמו"ר זצללה"ה שמשנה תורה היא ממוצעת בין תורה שבכתב לתורה שבע"פ. והיינו באשר משה מפי עצמו אמרה, ואיננה מובדלת ומרוממת מ"ישראל כמו ארבעה הספרים הקודמים... ע"כ נחשבת משנה תורה לאמצעי בין תורה שבכתב הסתומה ובין תורה שבע"פ הנגלית".

¹⁵² שו"ת עמק הלכה חלק ב סימן לד ד"ה הנה: "דשפיר דרשינן סמוכים מכח מה נפשך, דאם הפרשיות נאמרו למשה מפי הקדוש ברוך הוא סמוכים להדדי בודאי דנוכל למידרש, ואם נאמרו למשה שלא בסמיכות ורק משה סמכם זו לזו שלא בסדר שנאמרו מפי הקדוש ברוך הוא, א"כ מזה גופא מוכח לידרוש סמוכים, דמש"ה שינה משה לסדרם מכפי מה שנאמר לו מפי הקדוש ברוך הוא, להורות לנו דנידרוש טעם הסמיכות".